Dosent Elfira Məlikova
Dosent Elfira Melikova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti (ADMİU),
ADMİU-nun Muzeyşünaslıq Klubunun rəhbəri
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-2375-2786
elfira.malikova@admiu.edu.az

Muzeyşünaslığın tarixi, onun elmi əsasları və metodları

Xülasə

Məqalənin əsas məqsədi muzeyşünaslığın tarixi inkişafı, onun elmi əsasları və müasir tədqiqat metodlarını araşdırmaqdır. Belə ki, muzeyşünaslıq XIX əsrin sonlarından elmi sahə kimi formalaşmağa başlamış, XX əsrdə isə fənlərarası bir istiqamətə çevrilmişdir. Araşdırmada muzeyşünaslığın əsas fəlsəfi və nəzəri əsasları, həmçinin tətbiq olunan metodoloji yanaşmalar təhlil olunur. Məqalədə həm tarixi inkişaf xətti, həm də çağdaş təcrübələr işıqlandırılır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: ali təhsil müəssisələrində seminar və mühazirələrdə istifadə oluna bilər, eləcə də muzüyşünaslıq və muzey tarixi ilə maraqlananlar üçün faydalı materialdır.

Açar sözlər: Muzeyşünaslıq, muzey tarixi, elmi əsaslar, metodologiya, Azərbaycan muzeyləri, muzey pedaqogikası, mədəni irs, muzey nəzəriyyəsi

Giriş: mövzunun aktuallığı. Muzeyşünaslıq – muzeylərin funksiyası, strukturu, fəaliyyəti və onların cəmiyyətlə əlaqəsi ilə bağlı elmi tədqiqat sahəsidir. Bu sahənin elmi status alması XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. İlk dəfə olaraq Avropada, xüsusilə Almaniyada və Fransada muzey fəaliyyətləri nəzəri əsaslarla təhlil olunmağa başlanmışdır (Alexander & Alexander, 2008).

Müasir dövrdə muzeylər yalnız eksponatların nümayiş olunduğu məkanlar deyil, həm də biliklərin istehsalı, sosial dialoqun təşviqi və mədəni irsin qorunması baxımından strateji əhəmiyyətə malik institutlara çevrilmişdir. Qloballaşma, texnoloji inkişaf və rəqəmsallaşma muzeylərin funksiyasını və fəaliyyət metodlarını köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Bu dəyişikliklər muzeyşünaslığın da elmi metod və nəzəri çərçivələrinin yenidən baxılmasını zəruri edir (Hooper-Greenhill, 1992; Falk & Dierking, 2000).

Azərbaycan kontekstində də muzeylərin cəmiyyətlə əlaqələrinin gücləndirilməsi, onların təhsil və turizm imkanlarının genişləndirilməsi dövlət siyasətinin vacib istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Mədəniyyət sahəsində islahatlar və beynəlxalq təcrübənin tətbiqi, muzeyşünaslığın nəzəri və praktiki aspektlərinin öyrənilməsini aktuallaşdırır.

Digər tərəfdən, muzeylər pandemiyadan sonrakı dövrdə virtual platformalara keçid, inklüzivlik və davamlılıq kimi məsələlərlə qarşı-qarşıyadır. Bu kontekstdə muzeyşünaslığın tarixi inkişafını, elmi əsaslarını və müasir metodlarını tədqiq etmək vacib elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Mənbə bazası və ədəbiyyat təhlili:

Bu tədqiqatın aparılmasında geniş və çoxşaxəli mənbə bazasından istifadə olunmuşdur. Əsasən beynəlxalq elmi ədəbiyyat, muzeyşünaslıq üzrə klassik və müasir yanaşmalar, həmçinin postsovet və Azərbaycan kontekstində aparılmış tədqiqatlar araşdırılmışdır. Mənbələr arasında kitablar, elmi məqalələr, konfrans materialları və arxiv sənədləri yer alır.

1. Klassik və nəzəri mənbələr

- **Cameron, Duncan (1971)** – Muzeylərin sadəcə eksponat saxlayan məkanlar yox, cəmiyyətin özünü təqdim etdiyi “forum” funksiyasına sahib olduğunu

vurğulayır. Bu yanaşma muzeyşünaslığın funksional və fəlsəfi əsaslarını dəyişdirmişdir.

- **Hooper-Greenhill, Eilean (1992)** – Muzeylərin biliyin formalaşmasında necə rol oynadığını, eləcə də muzeylərin epistemoloji əsaslarını incələyir. Müəllifin yanaşması xüsusilə təhsil və kurator işi baxımından önəmlidir.
- **Falk & Dierking (2000)** – Ziyarətçi təcrübəsi və öyrənmə modeli haqqında sistematik təhlil təqdim edir. Onların "İnteraktiv Öyrənmə Modeli" muzey təhsilində tətbiq olunan əsas nəzəri bazalardan biridir.

2. Sovet və postsovet mənbələri

- **Пиотровский Б. Б. (1977)** – Sovet dövründə muzeyin ideoloji və elmi missiyası haqqında geniş təhlil təqdim edir. O, muzeyləri "tarixi yaddaşın və sosializmin nailiyyətlərinin daşıyıcısı" kimi təsvir edir.
- Sovet ədəbiyyatında metodoloji baxımdan sistemli yanaşma və təşkilati aspektlər ön plandadır, lakin ideoloji çərçivə onların universal elmi dəyərini müəyyən qədər məhdudlaşdırır.

3. Azərbaycan və regional kontekst

- **Elfira Məlikova-Qurbanova – "Azərbaycan muzeyşünaslığı" (I-II cild)** – Azərbaycan muzeyşünaslığının sistemli şəkildə öyrənildiyi ilk fundamental əsərlərdəndir. Müəllif ölkədə muzeylərin tarixi, inkişaf dinamikası və idarəetmə mexanizmlərini ətraflı təhlil edir. Əlavə olaraq bu əsər Azərbaycan muzeyşünaslığı sahəsində **ilk sistemli akademik tədqiqat** kimi qəbul olunur və ali məktəblər üçün **tədris vəsaiti** statusuna malikdir.
- Yerli mənbələrin üstünlüyü onların konkret kontekstə uyğunluğu və praktiki tətbiq imkanlarıdır. Lakin bəzi hallarda nəzəri dərinlik və metodoloji yanaşmaların beynəlxalq səviyyədə uyğunlaşdırılması zəifdir.

4. Rəsmi sənədlər

- Mədəniyyət Nazirliyinin hesabatları, muzeylərin fəaliyyət planları və dövlət proqramları da tədqiqatın əsas empirik bazasını təşkil edir. Bu sənədlər vasitəsilə muzeylərin real vəziyyəti və strategiyaları analiz olunur.

Bu təhlil göstərir ki, muzeyşünaslıq tədqiqatı üçün həm klassik Qərb nəzəriyyələri, həm də yerli praktik təcrübələr birgə nəzərə alınmalıdır. Nəzəri və praktik yanaşmaların sintezi sahənin daha dərindən anlaşılmasına imkan yaradır.

1. Muzeyşünaslığın tarixi inkişafı

Muzeylərin tarixinin özü qədim dövrlərə gedib çıxır. Lakin onların sistemli öyrənilməsi və elmi əsaslarla idarə olunması XIX əsrin sonlarından başlayır. 1889-cu ildə Almaniyada ilk dəfə "muzey pedaqogikası" anlayışı meydana çıxmış və bu, elmi istiqamətin əsasını qoymuşdur (Hooper-Greenhill, 1992).

Sovet İttifaqında muzeyşünaslıq daha çox ideoloji məqsədlərlə inkişaf etdirilmiş, lakin eyni zamanda sistemli struktur və kadr hazırlığına əhəmiyyət verilmişdir (Пиотровский, 1977).

"Azərbaycan muzeylərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı" (2022–2026) Bu dövlət proqramı Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən 2022-ci ildə təsdiqlənmiş və ölkə üzrə fəaliyyət göstərən muzeylərin struktur, idarəetmə və ekspozisiya siyasətinin yenilənməsini hədəfləmişdir. Sənəddə əsas məqsəd Azərbaycan muzeylərini müasir tələblərə cavab verən mədəniyyət ocaqlarına çevirmək, muzey kolleksiyalarının elmi təsnifatı və rəqəmsallaşdırılması, eyni zamanda muzeylərin maarifləndirmə və turizm potensialının gücləndirilməsidir.

Hesabatda muzey ekspozisiyalarının interaktivləşdirilməsi, müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi və muzey əməkdaşlarının peşə hazırlığının artırılması ön plandadır. Mədəni irsin qorunması və ictimaiyyətə təqdimatının

keyfiyyətli təşkili üçün beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi də prioritet kimi göstərilir. Həmçinin regionlarda yerləşən muzeylərin infrastruktur vəziyyəti və müasir standartlara uyğunlaşdırılması məsələlərinə xüsusi yer ayrılır.

"Muzeylərdə rəqəmsallaşma və virtual ekspozisiyaların təşkili üzrə illik hesabat" (2023). Bu hesabat 2023-cü ildə Mədəniyyət Nazirliyinin tabeçiliyində olan muzeylərdə aparılmış rəqəmsallaşma tədbirlərini və nəticələrini əhatə edir. Sənəddə qeyd olunur ki, 2023-cü ildə 45-dən çox dövlət muzeyi öz fond materiallarının rəqəmsal kataloqunu hazırlayıb, 20-dən artıq muzey isə virtual tura uyğunlaşdırılıb. Rəqəmsallaşdırma layihələrinin əsas məqsədi muzey kolleksiyalarının əlçatanlığını artırmaq, beynəlxalq auditoriyaya çıxışı təmin etmək və mədəni irsi gələcək nəsillərə qorumaqdır. Hesabatda həmçinin bu prosesin muzeylərin təhsil və tədqiqat funksiyalarına da müsbət təsir etdiyi vurğulanır. Nazirlik, rəqəmsal arxivlərin yaradılması, interaktiv veb platformaların istifadəsi və sosial media vasitəsilə virtual sərgilərin təşkili istiqamətində fəaliyyətlərini davam etdirir. Bu tədbirlər çərçivəsində ADA Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti və beynəlxalq mədəniyyət fondları ilə əməkdaşlıqlar da gücləndirilmişdir .

2. Elmi əsaslar və fəlsəfi baxışlar

Muzeyşünaslıq humanitar və sosial elmlərlə sıx əlaqədə inkişaf etmişdir. Burada fəlsəfə, sosiologiya, antropologiya və təhsil elmləri mühüm rol oynamışdır. Cameron və Duncan kimi müasir tədqiqatçılar muzeyləri yalnız eksponatların qorunduğu məkan deyil, həm də mədəniyyətin istehsalı və təqdimatı üçün mühüm platforma kimi qiymətləndirmişlər (Cameron, 1971).

3. Müasir tədqiqat metodları

Muzeyşünaslıqda istifadə olunan əsas metodlara aşağıdakılar daxildir:

- **Tarixi-analitik metod** – muzeylərin tarixi inkişafını və sənədlərin təhlilini əhatə edir;
- **Sahə tədqiqatları** – muzeylərin fəaliyyətini müşahidə və intervülərlə öyrənmək;
- **Kəmiyyət və keyfiyyət metodları** – ziyarətçilərin davranışlarını və təcrübələrini anlamaq üçün istifadə olunur (Falk & Dierking, 2000).

Metodologiya:

Bu tədqiqat əsasən tarixi-sosioloji yanaşma və sənəd əsaslı analiz metodlarından istifadə edir. Əsas məlumatlar akademik nəşrlər, arxiv materialları və muzey hesabatları əsasında toplanmışdır. Eyni zamanda, müasir tədqiqat nümunələri müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Nəticə. Muzeyşünaslıq uzun illər ərzində təkcə muzeylərin idarə olunması deyil, həm də onların cəmiyyətdəki rolu və funksiyası haqqında elmi biliklər toplusu olaraq formalaşmışdır. Elmi yanaşma və metodların inkişafı nəticəsində bu sahə həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən zənginləşmişdir. Bu sahədə gələcək tədqiqatlar daha çox rəqəmsallaşma və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqə kontekstində aparılmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi (ARMN). (2022). *Azərbaycan muzeylərinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üzrə 2022–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı*. Bakı: Mədəniyyət Nazirliyi. *(İnstitusional inkişaf, rəqəmsallaşma, fond sisteminin elmi təsnifatı və muzeylərin ictimai funksiyaları üzrə dövlət planı)*
- Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. (2023). *Muzeylərdə rəqəmsallaşma və virtual ekspozisiyaların təşkili üzrə illik hesabat*. Bakı:

Mədəniyyət Nazirliyi, Muzey işi və mədəni irs departamenti. *(2023-cü ildə həyata keçirilən rəqəmsallaşma proqramları, virtual turlar, fondların elektron kataloqu və ictimaiyyətə təqdimat nəticələri haqqında hesabat)*

- Alexander, E. P., & Alexander, M. (2008). *Museums in Motion: An Introduction to the History and Functions of Museums*. AltaMira Press.
- Cameron, D. F. (1971). The Museum, a Temple or the Forum. *Curator*, 14 (1), 11-24.
- Falk, J. H., & Dierking, L. D. (2000). *Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning*. AltaMira Press.
- Hooper-Greenhill, E. (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. Routledge.
- Məlikova-Qurbanova, Elfira. Azərbaycan muzeyşünaslığı. I və II cild. – Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, 2013**. –** I cild: 416 səh.**,** II cild: 428 səh.
- Пиотровский, Б. Б. (1977). *Музей и наука*. Ленинград: Искусство.

Резюме

Доцент Эльфира Меликова
Азербайджанский государственный университет культуры и искусств
Руководитель Клуба музееведения АДМИУ

В данной статье рассматривается историческое развитие музейного дела, его научные основы и современные методы исследования. Музееведение стало формироваться как научная дисциплина с конца XIX

века, а в XX веке превратилось в междисциплинарную область. Анализируются философские и теоретические основы музееведения, а также методологические подходы, применяемые в исследовании. В статье освещается как историческая эволюция, так и современные практики.

Ключевые слова: Музееведение, история музеев, научные основы, методология, музеи Азербайджана, музейная педагогика, культурное наследие, музейная теория.

Abstract

Associate professor Elfira Melikova
Azerbaijan State University of Culture and Arts (ASUCA), Baku city, Azerbaijan Republic
The head of the Museology Club of ADMIU

This article explores the historical development of museum studies, its scientific foundations, and contemporary research methods. Museum studies began to take shape as an academic discipline in the late 19th century and became interdisciplinary in the 20th century. The paper analyzes the philosophical and theoretical foundations of museology and examines the methodological approaches used in current research. Both the historical trajectory and modern practices are discussed.

Key words: Museology, museum history, scientific foundations, methodology, museums of Azerbaijan, museum pedagogy, cultural heritage, museum theory